

Mielikuvat syntyvät usein jonkun myötä vaikutuksella
kuten televisio tai lehdet. On olemassa

Sinkka Sipola, kuvankäsittely Pentti Nuortimo

PENTTI LEINO

Isänmaa ja äidinkieli

Helsingin kaupunginmuseo

**Impro tulossa?
Penkinpainajaisriemua
Helsingin Pohjois-
Esplanadilla 11.2.1971.**

Suomalaisnuoret on julistettu OECD-maiden parhaiksi lukijoiksi. Laaja koulutuksen arviointitutkimus (PISA) osoitti, että puolet peruskouluun päättävistä suomalaisista oli lukijoina jopa erinomaisia. Erityisen ilahduttavaksi katsottiin, että heikkoja osajia oli vähemmän kuin muissa tutkimukseen osallistuneissa maissa.

Lukea Suomessa siis osataan, mutta kirjoitustaito rapistuu. Ylioppilastutkinnon äidinkielen koetulokset ovat kuuden viime vuoden aikana heikentyneet. Muutoksen suunta on vakaa ja alamäki jyrkkä.

Lukutaitoa jäljittämässä

Havaintoja on vaikea sovittaa yhteen: miten hyvät lukijat voivat olla entistä kehnompia kirjoittajia? Ehkäpä he eivät olekaan, sillä arviointitutkimuksessa ja äidinkielen kokeessa käytetyt testit mittaavat eri kohderyhmiä ja eri asioita. PISA keskittyy lukutaitoon, äidinkielen

Suomen koululaiset on arvioitu hyväksi lukijoiksi, mutta ylioppilaskokelaiden luku- ja kirjoitustaito rapistuu. Äidinkielen ja kirjallisuuden opetusta vähennettiin lukiossa 1990-luvun puolivälissä. Vähentämisen seuraukset näkyvät äidinkielen kokeen tuloksissa.

kokeessa taas painottuvat sen lisäksi kokonaisuusien hallinta ja kirjallisen ilmaisun taidot.

Kysymys ei ole vain siitä, että PISA:n rasti ruutuun -tehtävien ja muutaman rivin vastausten asemesta äidinkielen kokeessa on kirjoitettava laaja teksti ja että sen arvostelussa saa melkoisesti painoa se, miten kirjoittaja sanottavansa valitsee, jäsentää ja ilmaisee. PISA:n raportti osoitti, että vaikka suomalaisnuoret ovat hyviä tiedonhakijoita ja taitavia myös luetun ymmärtämisessä ja tulkinnassa, pohdinnassa ja arvioinnissa he eivät yllä yhtä hyvin suorituksiin. Samaa todistaa äidinkielen koetta tarkastavien sensoreiden kokemus. Heidän havaintojensa mukaan ylioppilaskokelailla ei ole ongelmia pelkästään oman sanottavansa muotoilussa ja argumentaatiossa vaan myös pohjatekstien käytössä eli lukutaidossa.

Voisi väittää, että suomalaisten tuleekin olla PISA:n kriteereillä mitaten huippulukijoita. Kirjainmerkkien ja äänteiden vastaavuus on suomen kielessä lähes ideaalinen, joten kynnys lukutaidon alkeisiin on matala. Tes-

tatuilla on ollut yhtenäinen koulutustausta, ja maahanmuuttajia on suomalaisessa peruskoulussa selvästi vähemmän kuin OECD-maissa yleensä, joten heidän vaikutuksensa testituloksiin on minimaalinen.

Suomalaisnuorella on onni nauttia hyvin käännettystä *Aku Ankasta*, ja televisionkatselu on hänelle tehokasta luku-aikaa, sillä vieraskielisiä elokuvia ja sarjoja ei dubata, vaan ne esitetään tekstitettyinä. Selityksiä voi siis hakea olosuhteista, jotka näyttäisivät helpottavan lukutaidon kehittymistä. Silti ei ole syytä vähätellä peruskoulussa annetun opetuksen vaikutusta: lukioon ja yliopistaan toisen asteen koulutukseen siirtyvälle on pystytty opettamaan kohtuullinen lukutaito. Ansio ei tietenkään ole yksistään äidinkielenopetuksen, sillä PISA:n mittaama lukutaito kehittyy muidenkin aineiden opiskelussa.

Mikä selittää äidinkielen kokeen osoittaman kehityksen? Mitä OECD-maiden suomalaisille huippuosajille oikein tapahtuu lukiossa? Vai antavatko ylioppilastutkinto ja sen äidinkielen koe vääriä signaaleja? Miten tulokset ovat heikentyneet ja mitä luvuista oikeastaan näkyy?

Lukijasta kirjoittajaksi

Äidinkielen kokeen tulokset säilyivät vuoteen 1995 varsin vakaina. Niihin ei vaikuttanut edes se, että vuonna 1992 äidinkielen kaksi kirjoituskertaa eriytettiin aineisto- ja otsikkokokeeksi. Seuraava asetelma esittää arvosanojen prosenttijakauman kevään äidinkielen kokeessa kahdentoista viime vuoden ajalta.

kevät	l + e + m	c	b + a + i
1990	52,7	30,8	16,4
1991	53,3	30,5	16,3
1992	53,3	30,2	16,6
1993	51,9	30,9	17,2
1994	52,5	31,3	16,3
1995	52,4	31,3	16,3
1996	50,0	30,9	19,1
1997	48,5	31,7	19,9
1998	46,1	32,2	21,8
1999	46,8	33,0	20,2
2000	43,6	32,0	24,4
2001	42,3	32,3	25,4

l = laudatur, e = eximia cum laude approbatur, m = magna cum laude approbatur, c = cum laude approbatur, b = lubenter approbatur, a = approbatur, i = improbatur

Vuoteen 1995 arvosanojen jakauma on ollut kevät-keväältä lähes identtinen. Runsaat 52 prosenttia kirjoittajista on palkittu laudaturilla tai magnalla (eximia ei tuolloin vielä käytetty), ja selvästi alle 18 prosenttia

sai lubenterin tai sitä heikomman arvosanan.

Yhtä tasaista on ollut se kehitys, joka alkoi vuonna 1996 ja katkaisi siihen asti jatkuneen vakauden. Ylimpien arvosanojen määrä alkoi vähetä ja alimpien kasvaa. Kuudessa vuodessa vähintään magnan kirjoittaneiden osuus on pudonnut viidenneksen ja enintään lubenterin kirjoittaneiden osuus on kasvanut runsaat 50 prosenttia. Alustavat tiedot kevään 2002 kokeen tuloksista viittaavat siihen, ettei käännettä takaisinpäin ole tapahtunut.

Vuosittainen muutos on ollut suuri, ja sen jatkuminen kuusi vuotta peräkkäin hämmästyttää. Mitään likimainkaan vastaavaa ei äidinkielen kokeen tai yliopistaan ylioppilastutkinnon historiassa ole ennen havaittu.

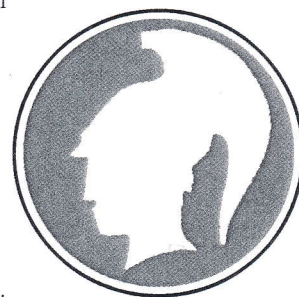
Kirjakieli on vieras kieli

Tehtyjen selvitysten mukaan sensorit ovat käyneet sallivammiksi ja sietävät aikaisempaa paljon enemmän kirjakielen normien rikkomuksia kaikissa arvosanaluoissa. Toisin sanoen on luultavaa, että koesuoritusten taso on pudonnut vielä enemmän kuin arvostelun tuloksiin nojaavat prosenttilukujen jakaumat osoittavat.

Mikä selittää äidinkielen taitojen rapistumisen? Arvostelu ei ole entistä ankarampaa, mutta onko koe muuttunut vaikeammaksi? Vai tulee syitä etsiä koulusta, kokelaiden asennoitumisesta tai vaikkapa mediaympäristön nopeasta muuttumisesta 1990-luvulla? Yhtä selittävää tekijää ei ole voitu osoittaa, mutta kokonaiskuva vaikuttaa silti melko selvältä.

Äidinkielen kokeen tehtäviä on koko 1990-luvun kehitetty, mutta arvostelukäytäntöä ei ole tiukennettu, ja koesuoritusten heikentyessä sensorit näyttävät ennemminkin lieventäneen arvosteluaan. Vuosikymmenen puolivälissä ei kokeessa tai sen arvostelussa ole tapahtunut mitään sellaista, mikä selittäisi tulosten heikkenemisen. Ylioppilastutkintoa tosin uudistettiin, ja kokeilat saivat oikeuden suorittaa ylioppilaskirjoitukset hajautetusti. Tämä näyttää vaikuttaneen jonkin verran koetuloksiin, mutta mitenkään ratkaiseva tekijä ei sekään ole ollut.

Koululaisten kokemus- ja elämysmaailma on muuttunut nopeasti 1990-luvulla. Viestintäympäristö teknistyy, ja yleisesti katsotaan, että niin peruskoulun kuin lukionkin oppilaat lukevat vapaa-aikanaan yhä vähemmän. Lisäksi puhe- ja kirjakielen suhde on kääntynyt: aikaisemmin kirjakieli toimi yleiskielen ja sitä tavoittelevan puheen mallina, mutta nyt puhe on monin tavoin tunkemassa kirjoitukseen. Kirjakieli on käytännössä peruskoululaisille ja myös lukiolaisille vieras kieli, jonka taito ei tule itsestään ja jota ei harjoitella tarpeeksi äidinkielen ja kirjallisuuden tuntien ulkopuolella. Koulujärjestelmän tehtävä on opettaa se, ja sen oppiminen vaatii aktiivista opiskelua.

Ylioppilastutkintolautakunta valvoo.

merkitse sen eteen kirjoitustehtävän numero ja
pituus

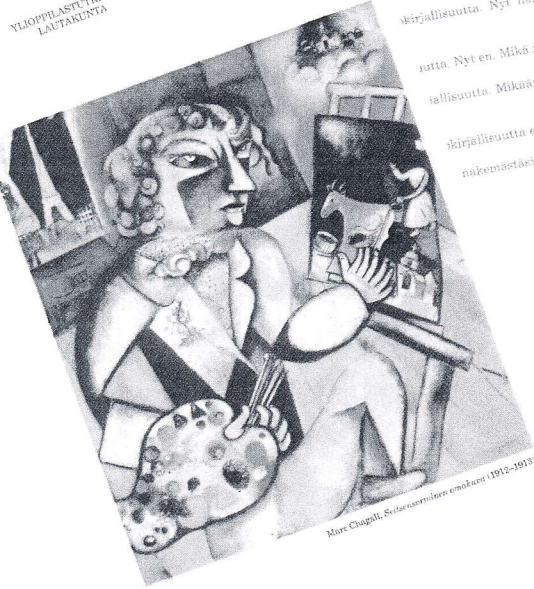
si, sanotaan. Miten on?

kirjallisuutta. Nyt harrastan. Mikä muuttui

totta. Nyt en. Mikä muutti mielen?

teollisuutta. Mikään ei ole muuttanut miel-

kirjallisuutta enkä aikakaan harrastaa.
näkemästäsi teatteriesityksestä.

Luokaton lukio

Avainkysymykseksi osoittautuu äidinkielen ja kirjallisuuden opiskelu ja asennoituminen siihen. Siksi syitä äidinkielen taitojen syöksykierteelle onkin etsittävä koulusta ja ehkä vieläkin enemmän koulutuksen ohjailusta.

Koulut siirtyivät 1990-luvun puolivälissä luokattomaan opetukseen. Opetuksen tasoon tämä tuskin on vaikuttanut: luokatonkaan opetus ei ole luokatonta. Mutta luokattomuudesta seuraa, että opetuksella ei ole samanlaista jatkuvuutta kuin ennen. Uuden opiskelu rakentuu aikaisemmin opitulle, ja erityisesti äidinkielen taitojen kehitykselle on arveltu olevan haittaa siitä, ettei opettaja pysty systemaattisesti seuraamaan oppilaan kehitystä ja tukemaan sitä. Tämä on ennen muuta suurten lukioiden ongelma, ja sen voisi olettaa pahenevan sitä mukaa kuin koulujärjestelmän kustannuksia leikataan lukioiden kokoa kasvattamalla. Vaikuttaa kuitenkin ilmeiseltä, ettei luokattomuus sinänsä selitä tulosten heikkenemistä. Syytä onkin etsittävä toisaalta.

Luokattoman opetuksen myötä lukiot saivat uuden tuntijaon. Siinä äidinkielen (sittemmin äidinkielen ja kirjallisuuden) pakollisten kurssien määrä väheni kahdeksasta kuuteen. Oppilaiden valittavana tuli lisäksi olla kaksi syventävää kurssia sekä kouluittain vaihteleva määrä soveltavia kursseja.

Ennen tuntijaon muutosta jokaisen oppilaan tuli suorittaa vähintään kahdeksan kurssia. Uudistus toi odotetusti vähennyksen, ja keväällä 2001 kirjoittaneet kokelaat olivat opiskelleet äidinkieltä keskimäärin 7,43 kurssia. Yli puolet heistä oli tyytynyt aikaisempaa tun-

tijakoa vähäisempään kurssimäärään. Tämä heijastuu suoraan heidän koemenestykseensä. Yhtälö on selvä: mitä pienempi satsaus, sen heikompi tulos.

Seuraavassa prosentein ilmaistuna kevään 2001 varsinainten kokelaiden eli kokeeseen ensimmäistä kertaa osallistuneiden lukiolaisten menestys äidinkielen kokeessa. Kirjoittajat on jaettu kolmeen ryhmään sen nojalla, montako kurssia äidinkieltä he ovat opiskelleet. Luvuista puuttuvat ne runsaat puolitoistatuhatta kirjoittajaa, joiden kurssimäärä ei ole tiedossa.

kurssija	n	l + e + m	c	b + a + i
≤ 6	4317	31,7	33,1	35,1
7	9931	42,1	33,3	24,8
≥ 8	12204	46,3	31,5	22,2

Parhaiten ovat äidinkielen kokeessa pärjänneet ne, jotka ovat vanhaan tapaan opiskelleet vähintään kahdeksan kurssia. Havainto ei yllätä mutta rohkaisee: opetus tehoa, ja äidinkielen taidot ovat opiskeltavissa. Tämän oppilasjoukon tulos on verraten lähellä vuoden 1995 tasoa, jolta äkkiputous alkoi, mutta aivan samaan ei sekään yllä. Silti viesti on yksiselitteinen: äidinkielen taidoilla on suora yhteys opiskelun määrään – ja oletettavasti myös sen laatuun.

Koetulosten vuosia jatkunut alamäki alkoi siitä, että tuntikehystä uusittaessa äidinkielen pakollisista kursseista leikattiin neljännes pois. Kysymyksessä oli tuonaikaisesta arvomaailmasta ja yhteiskunnallisesta tilanteesta lähtevä poliittinen päätös. Perussyä äidinkielen taitojen heikentymiseen ei siis ole opetuksessa eikä koulussa vaan koulujärjestelmää säätelevän valtiovallan toimissa. Sopusoinnussa niiden kanssa on, että lukiolaisien enemmistö ei kursseja valitessaan pidä äidinkieltä ja kirjallisuutta tärkeänä. Sekä poliitikkojen että kouluilaisten arvioinneissa se on saanut hanttiaineen leiman.

Äidinkielen kokeen tulokset ovat siis suorassa suhteessa oppilaiden koulussa tekemiin valintoihin: mitä vähemmän äidinkielen ja kirjallisuuden kursseja käydään, sitä syvemmälle tulos sukeltaa. Jokainen on oman onnensa seppä -ideologia opitaan kantapään kautta. Vastuu ei kuitenkaan ole yksin eikä edes ensi sijassa oppilaiden: heidän valintansa heijastavat koulun ja yhteiskunnan yleisiä arvostuksia.

Koulut menevät eri suuntiin

Tilastojen avulla voi seurata yksittäisten koulujen tuloksia vuodesta 1995 vuoteen 2001. Seuraavasta asetel-

Stereotypia on oikeastaan onnako käsitys isosta ryhmästä; jopa pyryy samana kurnes tulee kohtaamaan erillaisen "lojinsa" edustajan.

Suomalaisessa koulujärjestelmässä ja sen tehoa mitaavassa ylioppilastutkinnossa tytöt pärjäävät jo muutenkin selvästi poikia paremmin. Ero ei ole ainakaan pienemässä, ja se näkyy akateemisen koulutuksen naisistumisena. Äidinkieli on niitä aineita, joita tytöt harrastavat poikia aktiivisemmin ja joissa he yltyvät parempiin tuloksiin. Näin kirjoitettiin keväällä 2001 (luvut ovat prosenttilukuja):

	naiset	miehet
l	6,2	3,7
e	15,5	9,4
m	27,1	20,1
c	32,3	32,5
b	13,1	21,3
a	5,2	11,2
i	0,7	1,9
	100	100

Naiset saivat kevään 2001 äidinkielen kokeessa reippaasti puolta pykälää korkeamman arvosanan kuin miehet. Heidän keskimääräinen tuloksensa osui aika tarkkaan cum lauden ja magnan puoliväliin, miesten tulos taas cum lauden kohdalle. Vuodesta 1995 ero on kasvanut.

Yhtä hätkähdyttävän tuloksen antoi tässä suhteessa PISA 2000 -tutkimus. Se osoitti, että ero tyttöjen ja poikien lukutaidossa on kaikista OECD-maista selvästi suurin nimenomaan Suomessa – suurimmilleen ero venähti luetun pohdinnassa ja arvioinnissa. Samaten tutkimukseen sisältyvästä asennekyselystä ilmeni, etteivät pojat erityisemmin arvosta äidinkieltä eikä heidän motivaationsa kehittää äidinkielen taitojaan ole korkea.

Hällä väliä?

Alkaneella vuosituhanella sähköisen viestinnän osuus kasvaa edelleen suhteessa paperin avulla välitettävään, mutta kirjallisen ilmaisun, argumentointitaitojen ja syvällisen analyttisen lukutaidon asema ei vastaisuudessa heikkene, päinvastoin. Suoritusasteen lasku äidinkielen kokeessa osoittaa, että koulun oppimistulokset ovat tältä osin kulkeneet vastavirtaan.

On käynyt piinallisen selväksi, ettei ylioppilastutkinnon nykyinen äidinkielen koe tue riittävästi äidinkielen ja kirjallisuuden opetusta. Vaikka koetta on kehi-

tetty pitäen silmällä oppiaineen sisältöjä, se mittaa niitä edelleenkin varsin kapeasti eikä ole vielä kukaan oppilaiden kannalta kyllin haasteellinen. Siksi ylioppilastutkintolautakunta on uudistamassa äidinkielen koetta niin, että se toimisi nykyistä tasapainoisemmin sekä päättökokeena että yleisenä kypsyyskokeena.

Vaikka kokeen uudistaminen on välttämätöntä ja yksin opiskelumotivaationkin kannalta, pelkkä koejärjestelyjen muutos ei riitä kääntämään kehityksen suuntaa. Mutta pitäisikö sitä yrittää kääntää? Onko sen kääntäminen edes mahdollista?

Niin kauan kuin äidinkielen ja kirjallisuuden opettajat eivät turhaudu oppiaineensa asemaan ja lyö hankkojaan tiskiinkin, suunnanmuutos on toteutettavissa. Äidinkielen taitojen alamäki ei kuitenkaan johdu opetuksesta eikä ole opettajien aiheuttama, joten he eivät voi tilannetta korjata.

Opetussuunnitelman perusteet ovat väljät, ja yksittäiset koulut ja kunnat pystyvät vaikuttamaan omin ratkaisuin omaan tilanteeseensa. Mutta koko maan kehitystä ei näin saada oikaistuksi. Syöksykierteen aiheutti valtiovalan päätös lukion tuntikehyksestä. Sen seuraukset ovat ainakin osoittaneet, että koulutuspolitiikalla todella on mahdollista vaikuttaa tehokkaasti ja nopeasti opetuksen sisältöön ja oppimisen tasoon. Onkin selvää, ettei uusi nousu ole mahdollinen, elleivät äidinkielen ja kirjallisuuden opetusta ohjaavat koulutuspoliittiset tavoitteet muutu. Tarvitaan vahvempia toimia kuin äidinkielen taannoinen nimenmuutos äidinkieleksi ja kirjallisuudeksi; ketään tuskin yllättää, ettei se vaikuttanut oppiaineen asemaan ja arvostukseen sitä eikä tätä.

Kysymys on Suomen kansalliskielten tulevaisuudesta – tämän voi sanoa ilman paatosta. Yhdentyvää Eurooppa ja globalistuva maailma eivät ole pienille kielille suotuisia ympäristöjä, ja niiden asemaa tulisi varjella lainsäädännön ja koulutuspolitiikan keinoin. Mutta kysymys ei ole pelkästään omasta kulttuuriperinnöstä ja sen säilyttämisestä. Yksilölle tuottavinta henkistä pääomaa ovat monipuoliset äidinkielen taidot, jotka avaavat hänelle tien sekä kokemusten analyttiseen erittelyyn ja uuden oppimiseen että yhteisölliseen toimintaan. Yhteisö puolestaan tarvitsee toimiakseen juuri tällaisia jäseniä. Se tuhoaa oman tulevaisuutensa, jos se antaa kansalaistensa luku- ja kirjoitustaidon jännevälin kutistua tekstiviestin 160 merkkiin.

Pentti Leino on Helsingin yliopiston suomen kielen professori ja ylioppilastutkintolautakunnan äidinkielen jaoksen puheenjohtaja.

Esimerkiksi ylioppilas-kirjoitusten kielten kuunteluissa käytetään taustana klassista musiikkia rauhoittaakseen oppilaiden tressiä.